

NEW EUROPE COLLEGE

LOST IN SPACE

Edited by Augustin Ioan

This volume is published by the New Europe College as
part of the RELINK publication series

Copyright © 2003 – New Europe College

ISBN 973-85697-6-1

AFRICA – CELĂLALT SPAȚIU

SIMONA CORLAN-IOAN

Locul *Celuilalt* poate fi oriunde dincolo de mediul natural și securizant al patriei *Identității*. *Spațiul Alterității* se „definește” prin inaccesibilitate, care nu se reduce numai la aspectele strict geografice (izolare prin existența unui deșert, lanț muntos sau păduri virgine), ci le implică și pe cele sociale, mentale și culturale. Între spațiile *Sinelui* și *Celuilalt* se situează zone de aculturație, de influență reciprocă sau de tensiune în funcție de situația imediată.¹ În multitudinea de probleme pe care le generează o cercetare asupra exteriorității am ales spre analiză imaginile prin care se reprezintă lumii franceze spațiul Africii sud-sahariene urmărind etapele descoperirii, cuceririi și luării în posesie pe parcursul secolului al XIX-lea. Reprezentările Africii Negre în intervalul cronologic ales oferă, pentru o investigație din perspectiva istoriei imaginarului, inepuizabile variante de interpretare. Dacă la începutul secolului necunoașterea lăsa liberă imaginația să creeze, pe măsură ce spațiul continentului negru se dezvăluie europenilor, primele reprezentări se recompun, iar imaginarul va suplini și chiar va înlocui realitatea.

---

¹ Problema spațiilor Alterității a fost tratată în studiul lui Helene Ahrweiler, „L’Image de l’Autre et les mecanismes de l’Alterité”, în *XVIe Congres des Sciences Historiques, Rapports I, Grands Themes, Methodologie, Sections Chronologiques*, Stuttgart, du 25 Aout au 1e Septembre, 1985, pp. 60-65.

Africa Neagră pe care lumea europeană o „descoperea” în primii ani ai secolului al XIX-lea este o creație a călătorilor. În ce măsură ea este „conformă cu realitatea” este greu de determinat. Călătorii sunt preocupați să descrie prin scris și să-i facă astfel pe cei de acasă să cunoască un spațiu de dincolo de propria lor patrie. A descrie înseamnă a vedea și a face văzut, a spune ceea ce a fost văzut și nimic din ceea ce nu a fost văzut. Ochiul dă seama, el este și martor, raportor și instanță supremă, iar povestea devine adevărată mai ales pentru că informația s-a născut din observație directă. Prin descriere se construiesc două lumi, una în care se povestește și una despre care se povestește, iar povestitorul trebuie să găsească elementele prin care să realizeze traducerea. În procesul de întâlnire a două lumi prin traducere, în descriere, intervin mai multe elemente de condiționare analizabile la nivelul manifest și latent al discursului. F. Hartog prezintă în lucrarea *Le Miroir d’Herodot*² mai multe tipuri de realizare în relatările de călătorie a transpunerii lumii Alterității în cea a Identității. Cel mai comod dintre procedeele de deslușire a Celuilalt pare a fi marcarea diferențelor. Cel ce descrie are grijă să sublinieze cu precădere elementele care deosebesc cele două spații și mai puțin ceea ce le apropie. Prin procedeele inversiunii, și el frecvent în relatările exotice, și în construcțiile utopice cei doi termeni, *Eu* și *Celălalt*, se transformă, *Celălalt* devenind astfel inversul *Eu*-lui. Și în acest caz diferența este marcată, dar se încearcă înțelegerea și asumarea ei, călătorul dând seama despre o Alteritate care altfel riscă să rămână opacă. În ambele cazuri cele două lumi se reunesc în discurs prin comparație.

---

² F. Hartog, *Le Miroir d’Herodot. Essai sur la représentation de l’autre* (Nouvelle édition revue et augmentée), Paris, Gallimard, 1991, pp. 224-271.

Spațiul Celuilalt este apropiat prin deslușirea elementelor comune și marcarea desosebirilor. Atunci când un termen din lumea despre care se povestește nu are echivalent în lumea în care se povestește intervin transpoziția și analogia. Un alt spațiu trebuie interpus ca prin el să se realizeze reprezentarea din aproape în aproape. Pentru că procesul de traducere se realizează între două repere foarte precise „ochiul observatorului” și „urechea destinatarului”,³ parcursul nu este deloc liniar. Ochiul vede ceea ce este obișnuit să vadă și urechea aude ceea ce este obișnuită să audă. În același timp, „rebelii” în opoziție cu propriul lor context social-politic și edificat, vor celebra regiuni de pe continent chiar și atunci când realitatea nu corespunde propriilor lor convingeri. Călătorii care au văzut Africa, în contact cu realitatea percep, dar în același timp creează. Această concluzie exasperantă relativizează o distincție între cei ce au văzut și cei care doar pretind a fi văzut, textul lor fiind exclusiv creație a imaginației.

Romanele călătoriilor extraordinare au ca bază în alcătuire informațiile din jurnalele călătorilor. În unele cazuri lectura prealabilă orientează discursul făcându-l să se constituie într-o combinație de informații preluate din diferite surse și combinate după dorința autorului. În altele, călătorul-scriitor se „angajază” cu pasiune într-un periplu: creează trasee, descrie locuri inventându-le nume și investindu-le cu caracteristicile pe care el sau publicul său se așteaptă să le descopere. Tot de la informațiile călătorilor pornesc în analize științifice și elaborează teorii despre continentul african și oamenii de știință ai secolului al XIX-lea. Preocuparea pentru adevăr însoțește analiza surselor și determină maniera în care cunoștințele sunt transpuse și valorizate în lucrarea științifică.

---

³ Termenii sunt folosiți de F. Hartog în lucrarea citată, pp. 271-282.

Lucrările de geografie sunt cele mai generoase în informații despre Africa Neagră. De altfel, membrii societăților de geografie se implică direct în procesul de explorare al continentului alcătuind chestionare cu probleme la care ar trebui să răspundă călătorii orientând astfel observația directă. De altfel, ei nu ezită să pornească în explorarea continentului și nu de puține ori la întoarcere ocupă catedre de geografie la universități importante din Europa (H. Barth sau Oskar Lenz) ca omagiu adus eforturilor depuse pentru propășirea cunoașterii.

Jurnalele de călătorie reprezintă sursa principală, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, și pentru articolele de presă care au drept subiect misterioasa Africă Neagră. După 1890 redacțiile își vor trimite proprii reporteri pentru a obține informații din noile colonii sau de pe scena confruntărilor militare. Imaginile vehiculate prin presă sunt supuse celor mai variate tipuri de distorsiuni. Revistele societăților de geografie sau de antropologie, care au un public specializat și nu sunt preocupate de creșterea vânzărilor, iar la redacția cărora sosesc direct cele mai multe informații, transmit imaginile care suferă cele mai simple condiționări. Total diferit est cazul revistelor ilustrate în care imaginea fiind „votată” de cumpărător suferă distorsiuni multiple. Informațiile sunt alese în funcție de ceea ce publicul cititor dorește să citească și apoi ele sunt modelate prin accentuarea pe elementele care marchează diferența. Viziunea proiectată este „îmbibată” de idei și principii care trebuie să genereze anumite reacții afective și axiologice. Deși se lucrează cu aceleași cuante de informație, natura textului (publicistic, științific, literar) orientează interpretarea acestor date brute până într-acolo încât rezultatele diferă dramatic unele de altele.

1. Africa pământul tuturor posibilităților

Încadrarea reprezentării geografice a continentului african în spectrul mai larg al temei *Terra Incognita*, valabil pentru spațiul american, poate fi argumentată. Trebuie, însă, precizat că pentru nimeni în veacul al XIX-lea realitatea geografică a Africii nu mai era o surpriză. Cunoscute cu precizie erau doar regiunile de coastă, iar explicațiile pentru această întârziere sunt multiple, între ele imaginarul având un statut privilegiat. Deși existența continentului era realitate incontestabilă, imaginile transmise Europei au trăsăturile încadrabile în paradigma mai largă a unei alterități spectaculare aceeași și în cazul Americii.

Pământul Africii se înfățișa europeanului doritor de aventură sau de cunoaștere ca pământ al tuturor posibilităților. Frumusețea și atracția Africii dispar atunci când europeanul alege să cerceteze continentul. Frumoasă de departe, dar neprimitoare, Africa îl sperie pe omul alb. Tema „iluziilor pierdute” este prezentă în jurnalele de călătorie, iar de aici trece în literatură, în lucrările științifice și în articolele din presă. *Monstruozitatea și frumusețea* sunt cele două atribute în funcție de care se construiește în mentalul colectiv al secolului al XIX-lea reprezentarea lumii africane. Călătorii sunt cei care vor insita asupra impedimentelor geografice în calea explorării și cei ce vor da „consistență” imaginii Africii Negre ca infern terestru. Ei sunt unanimi în a invoca lipsa de apă, căldurile copleșitoare sau ploile fără sfârșit, nisipul fin și alunecos care îngreunează deplasarea, lipsa de hrană și nu în ultimul rând ferocitatea animalelor de pradă. Revista *Journal des voyages* publica în 1824 relatarea de călătorie în interiorul Africii a marinarului american Jonathan Washington Muggs. Informațiile despre condițiile climaterice pe care le-a putut suporta, poate doar datorită originii sale africane (conform

datelor oferite de revistă, călătorul ar fi fost fiul unui american și al unei sclave originară din Tombouctou), nu sunt menite a încuraja nici cel mai îndrăzneț aventurier:

„Il a trouvé près de Beromaya une profonde vallée entourée des montagnes de mines de plomb: l'intensité de la chaleur était si grande que les rayons du soleil, en fondant continuellement le métal, avaient formé un lac de plomb d'une étendue considérable... Le lac est horriblement infesté de salamandres que l'on prend d'une manière fort curieuse.”⁴

Cel ce a consemnat povestea lui Muggs își asigură cititorii că marinarul ce a supraviețuit naufragiului ar fi dorit să asigure informații exacte despre temperatura din valea înconjurată de munți, dar căldura ar fi fost atât de violentă încât i-ar fi distrus termometrul.⁵ Tocmai aceste sumare informații despre climatul din zona în care s-ar fi aflat situat necunoscutul oraș Tombouctou sunt aduse în sprijinul veridicității celor relatate de americano-tombouctian. Muggs a ajuns cu siguranță până în Tombouctou, notează redactorul revistei *Journal des voyages*, dacă ar fi confundat această zonă cu o alta din Africa sau dacă doar și-ar fi imaginat călătoria nu ar fi avut cum să ofere date despre climat comparabile cu cele furnizate de alți călători pe continent. Cu toate aceste „argumente”, povestirii naufragiatului american nu i s-a acordat credibilitate în lumea științifică europeană și nu informațiile despre climatul și

---

⁴ „Voyage à Tombouctou, par le capitaine J.W. Muggs, citoyen des États-Unis”, în *Journal des voyages*, 1824, pp. 287-288.

⁵ „M. Muggs avait désiré s'assurer du degré de température de cette singulière vallée, mais la violence de la chaleur avait fait sortir le mercure de son thermometre et il s'était volatilisé jusqu'à une hauteur considérable dans l'air” Idem. p. 288.

populațiile continentului negru au fost cauza, ci descrierile obiceiurilor antropofage ale locuitorilor din orașul Tombouctou. Misterioasa cetate fusese reprezentată în Europa ca un loc ideal, iar într-un asemenea spațiu mâncătorii de oameni nu aveau ce căuta.

Căldură, ploaie, furtună sunt cuvintele care se întâlnesc frecvent în descrierile călătorilor în Africa. Rapiditatea cu care se schimbă temperaturile, furtunile violente care durează ore în șir, calmul ce se instaurează instantaneu frapează imaginația. Mitul unei Africi născută din haosul primordial, unei Africi rămasă undeva în timpul dinaintea Creației se regăsește în multe din jurnalele de călătorie redactate în secolul al XIX-lea. Înpăimântați de numărul mare al celor care și-au găsit sfârșitul pe continent, obosiți de propriile lor suferințe, încurajați și de cercetările științifice, călătorii susțin cu multă siguranță că omul alb nu se va putea niciodată acomoda în acest spațiu. Medicul Griffon du Bellay după timpul petrecut în Gabon luptându-se cu insolații și disenterie afirmă cu siguranța specialistului:

„En tout cas, si l’Européen peut s’y acclimater c’est à titre personnel, mais sa race ne s’y implantera pas, car ce climat n’est pas fait pour la femme blanche. Celle qui braverait ici les périls de la maternité tenterait une entreprise mortelle pour elle-même et a coup sûr, stérilité pour sa race.”⁶

Imaginea unei Africi inospitaliere trece din jurnalele de călătorie în lucrările de geografie, în dicționare și în enciclopedia rămânând o constantă în reprezentare pe tot parcursul veacului al XIX-lea. Lesage nota la capitolul dedicat

---

⁶ „Le Gabon par Dr. Griffon du Bellay, medecin de la marine”, în *Le Tour du monde*, sem. II, 1865.

Africii din al său *Atlas historique, généalogique, chronologique et géographique* (Paris 1830) că pe continentul african căldura este excesivă și drept urmare cea mai mare parte a teritoriului este acoperită de deșert și populată de cele mai feroce animale care există pe pământ. Diferențele sunt minore în informațiile oferite de Charles Cuvier în *Cours d'étude historiques au point de vue philosophique et chrétien* (ediția din 1859); aceeași climă fierbinte, aceleași deșerturi impenetrabile alternând cu oaze de verdeață, dar populate de animale sălbatice de care omul alb trebuie să se ferească.

Imaginea Africii sălbatice și neprimitoare se interferează, nu de puține ori, cu cea a pământului binecuvântat de Divinitate pe care oamenii îl căutaseră dintotdeauna. După ce crease imagini apocaliptice prin descrierea lacului format prin topirea plumbului din cauza căldurii, J. W. Muggs schimbă discursul pentru a sugera auditoriului că totuși Infernul pe Pământ nu trebuia căutat în Africa. Iar prin descrierea jocului copiilor din satele din preajma lacului, marinarul american încearcă să aproprie lumea din care vine de cea pe care o face cunoscută prin poveste:

„Quand la surface de ce lac était légèrement agitée par le vent, les vagues, en se ridant, jetaient un éclat presque éblouissant; mais à la lumière de la lune, cet éclat s'adoucisait et produisait l'aspect le plus enchanteur. Les jeunes garçons des pays voisins viennent chercher là des matériaux pour se faire des billes car il paraît que ce jeu, si cher à nos écoliers, fait le tour du globe.”⁷

Africa binecuvântată de Dumnezeu așa cum o imaginaseră europenii veacului al XIX-lea trebuia să ascundă regiuni bogate

---

⁷ J.W. Muggs, Op. Cit., p. 288.

în grâne, pășuni, vânat, pește și diverse minereuri. Dacă aceste bogății nu fuseseră încă descoperite și exploatare de europeni vinovată era numai clima. Nu europenii secolului al XIX-lea sunt creatorii acestei imagini. Dualitatea – bogății imense și obstacole insurmontabile – este parte dintr-o structură clasică, frecventă în reprezentările Africii încă din Antichitate. Paradigma cea mai apropiată căreia îi putem atribui trăsăturile definitorii în raport cu această Africă Neagră binecuvântată de Dumnezeu este El Dorado și nu Edenul. Dacă Edenul presupune excelența tuturor valorilor, El Dorado este un tărâm fabulos pe care locuitorii nu îl merită. El Dorado incumbă o geografie perfectă, poate chiar o mărturie virgină a Genezei.

Călătorii din veacul al XIX-lea se extaziază în fața diversității fructelor și frumuseții plantelor. René Caillié, francezul plecat către Africa în primii ani ai veacului, fără să primească ajutorul nici unui guvern sau societate savantă din lume, descrie imense câmpii fertile unde cad ploii abundente și unde Dumnezeu a făcut ca locuitorii să dispună de tot ce au nevoie fără să depună eforturi deosebite. Astfel, *Ouâlo* este o regiune scăldată de ape foarte bogate în pește, iar solul ar fi putut fi foarte fertil dacă locuitorii ar fi știut cum să-l cultive.⁸

Geografii și istoricii secolului al XIX-lea simt mai puternic nevoia de precizie (venită din pretinsa științificitate) decât călătorii care își povestesc aventurile, nevoie concretizată în delimitarea riguroasă a zonelor foarte bogate. Și atunci „oazele” magnifice „circulă” în diferite părți ale continentului. Pentru Laharpe, El Dorado este zona fluviului Congo, bogată în portocale, banane, cocos, legume, care se găsesc pretutindeni și nu pretind nici un fel de efort pentru a le obține. Chiar și

---

⁸ René Caillié, *Voyage a Tombouctou*, tom.I, La Découverte, Paris, 1989, pp. 65- 72.

pentru atât continentul ar merita colonizat.⁹ Nicolle de la Croix este convins că a descoperit paradisul pe pământul Guineei, aici legumele și fructele cresc pretutindeni, vacile, caprele și porcii se vând aproape pe nimic, iar peștele abundă în râurile din zonă.¹⁰ Nici zona fluviului Congo nu pare a fi mai puțin favorizată din punctul de vedere al bogățiilor solului și subsolului, dar aici căldura excesivă îngreunează locuirea.

2. Aurul Africii

Dintre bogățiile, Africii despre aur au circulat cele mai multe povestiri. Legenda continentului bogat în aur s-a născut repede după descoperirea Americii, când lumea europeană era convinsă că mai exista undeva pe pământ un loc cel puțin la fel de bogat precum acela de unde fuseseră umplute visteriile spaniole și portugheze. Această reprezentare va fi mult amplificată spre mijlocul secolului al XVIII-lea de către administratorii și negustorii de sclavi, care urmăreau să atragă atenția țărilor lor asupra beneficiilor care ar putea rezulta din cucerire sau doar din integrarea Africii sud-sahariene în structurile economice. Zonele imaginate ca ascunzând metalul prețios își schimbă locul pe harta continentului urmărind itinerariul călătorilor sau imaginația înfierbântată a celor ce vedeau în aurul continentului o sursă pentru rezolvarea tuturor problemelor economice. Un asemenea loc este regiunea Sudan. Povestea împăratului din Mali, Mansa Moussa, convertit la islamism și plecat în pelerinaj la Mecca, care intra în Cairo, în 1324, în fruntea caravanei sale și care îi va uimi pe negustorii din oraș cu bogățiile pe care le adusese cu el și mai ales cu marea cantitate de aur despre care se spunea că ar proveni

---

⁹ Laharpe, *Abrégé de l'histoire générale des voyages*, tom. III, Paris, 1820, p. 20.

¹⁰ Nicolle de la Croix, *Géographie moderne*, Paris, 1825, tom II, p. 320.

din Tombouctou, a ajuns în Europa mult amplificată și va fi des amintită de cei ce căutau justificări pentru finanțarea călătoriilor. Timpul nu a făcut decât să mai adauge câte ceva legendei. Alvise de Ca'Da Mosto, călător pe coastele occidentale ale continentului între 1455-1457, desenează prin cuvinte o hartă a drumului aurului:

„l'or qui se porte à Melli par tel moyen est divisé en trois parties : la première se transporte avec la caravane tenant le chemin de Melli, à un lieu nommé Cochia qui est la route qu'il faut tenir pour aller au Caire et en Surie. La seconde et tierce partie vient avec un caravane de Melli à Tombut où il se part et de là une partie est portée à Tret, d'où elle se chanoze vers Thunes de Barbarie, par toute la côte de dessus, et l'autre partie va à Hoden, que nous avons y dessus mentionné, puis de la s'épand vers Oran et One, Fez, Maroc, Arzile, Azafi et Messa qui sont de la Barbarie hors le détroit.”¹¹

Portughezii care făcuseră negoț pe coastele vestice ale Africii încă înaintea francezilor au povestit și ei despre aurul din regiunea Nigerului și mai ales din Tombouctou. Și astfel, când în secolul al XV-lea ajungea în Europa un important transport de aur, nimeni nu s-a mai îndoit că provenea din Tombouctou.¹² Regii portughezi își vor fi imaginat, probabil nu de puține ori, vapoare încărcate cu aurul din Tombouctou ce se îndreptau către Lisabona pentru a îmbogăți visteriile și a-i face și mai puternici. În secolul al XVI-lea, informațiile care ajung în Europa despre aurul din Africa sunt multe și din

---

¹¹ Alvise de Ca'Da Mosto, *Relation des voyages à la Côte occidentale d'Afrique (1455-1457) publiée par M.Charles Schefer*, Paris, Ernest Leroux, 1895, pp. 62-63.

¹² Brian Gardner, *The Quest for Timbuctoo*, New York, Harcourt, Brace & World Inc., 1968, p. 6.

ce în ce mai detaliate. În 1594, Laurence Madoc raporta firmei din Londra pentru care lucra sosirea la Marrakech a 30 de catâri ce purtau aur. Aducă la această informație și un comentariu: în Maroc este atâta aur încât regele ar putea deveni cel mai bogat om din lume. Mai era o singură condiție de îndeplinit: să reușească să păstreze în stăpânirea sa Tombouctou.¹³ La 1618, o companie comercială din Londra se hotără să dezlege misterul drumului aurului care trecea și prin Tombouctou. Două expediții au fost trimise către Africa în acest scop; membrii primei au sfârșit masacrați înainte de a ajunge în Tombouctou, iar membrii celei de a doua expediții sub conducerea lui Richard Jobson au mers de-a lungul fluviului Gambia convinși fiind că este Nigerul și că vor vedea din clipă în clipă cetatea aurului. Visul nu li s-a îndeplinit, dar au povestit europenilor despre acel El Dorado negru:

„The most flattering reports had reached Europe of the gold trade carried on at Timbuctoo; despatches were even received from Morocco representing its treasures as surpassing those of Mexico and Peru. The roofs of the houses were represented to be covered with plates of gold, that the bottoms of the rivers glistened with the precious metal, and the mountains had only to be excavated to yield a profusion of the metallic treasure”¹⁴

„Aventura aurului” a continuat și în veacul următor; tot mai mulți europeni imaginau trasee care să-i conducă pe drumul metalului prețios ce străbătea vestul continentului african. Condiția care trebuia îndeplinită era de a învinge deșertul Sahara și pădurile încă neexplorate din zonele centrale

---

¹³ Brian Gardner, Op. Cit., p. 8.

¹⁴ Apud, Brian Gardner, Op. Cit., p. 9.

care fuseseră dintotdeauna imaginate ascunzând monștri. În 1716, francezul Brüe, reprezentant al companiei Senegalului la Saint-Louis, lansa ipoteza unei posibile pătrunderi în interiorul continentului pornind din Galam. Guvernul îi însușește ideea și hotărăște să finanțeze o expediție care să urmeze intinerariul fixat de Brüe, cu precizarea că acestuia îi revenea și obligația să descopere minele de aur din Bambuk și să stabilească intinerariul aurului până ajungea la Tombouctou. Obiectivul acestei expediții nu va fi niciodată atins. Lista celor care au încercat să descopere aur în regiunile vestice ale Africii la sfârșitul secolului al XVIII-lea mai cuprinde și alte nume, nu ne vom opri asupra lor, ceea ce trebuie însă precizat este că „povestea” despre abundența metalului galben va mai fi spusă încă de nenumărate ori și în veacul al XIX-lea. Spre exemplu revistele societăților științifice și cele specializate în publicarea relatărilor de călătorie reproduc mărturiile ale negustorilor arabi întâlniți de europeni în cele mai diverse împrejurări. Din aceste povestiri nu lipsesc informațiile despre minele care așteptau să fie exploatate și pentru a fi cât mai convingători despre „moneda” de schimb în vigoare în diferite orașe din Africa, praful de aur sau lingourile. Talub-Ben-Jelow, însoțitorul celor doi fii ai împăratului Marocului în pelerinajul la Mecca, în 1819, ar fi povestit și el locotenent-colonelului Fitz-Clarence despre aurul folosit ca monedă de schimb în regiunile din vestul continentului

„dans de petits sacs dont chacun en contient une once, évaluée quinze gourdes (environ 80 fr.). Il y en a aussi des morceaux du poids de cinq onces. Cet article précieux vient du sud-ouest, où on le trouve en grande quantité.”¹⁵

---

¹⁵ „Journey through India and Egypt...”, *Journal des voyages*, septembre, 1819, p. 225.

Deși, spre mijlocul secolului, călătorii în vestul Africii nu mai amintesc despre bogățiile în aur, europenii nu renunță să spered că zăcămintele există pe continent și astfel minele „se mută” pe hartă spre interior, zonă ce va rămâne până către finele veacului neexplorată. Un elocvent exemplu poate fi articolul despre Africa apărut la 1876 în *Grand Dictionnaire Universel Larousse*. După delimitarea cu precizie a granițelor nord, sud, vest, est ale continentului și după nelipsitele precizări asupra climatului următoarele date se referă la bogățiile acestui spațiu, iar între ele este amintită pudra de aur ce s-ar găsi din abundență în părțile centrale și meridionale.

3. Geografie inventată

Timp de mai bine de patru secole, datorită lipsei de informații, ignoranței voite a călătorilor și oamenilor de știință, lumea europeană a fost convinsă că în Africa occidentală există un lanț muntos ale cărui vârfuri sunt permanent acoperite cu zăpadă și unde zac neexploatate imense zăcăminte de aur.¹⁶ O cercetare atentă poate conduce la identificarea elementelor care au stat la baza acestei construcții imaginare. Oroarea de vidul de pe hartă i-a făcut pe geografi să nu mai analizeze cu spirit critic toate informațiile pe care le dețineau. Pentru unii călători, „descoperirea” munților Kongo, fixați cu precizie pe hartă de secole, conferea veridicitatea mult dorită aventurii lor. Chiar dacă nu îi întâlneau în drumul lor, călătorii convinși că există încep să îi „vadă” acolo unde știau că ar trebui să se afle sau nu îndrăznesc să le conteste existența temându-se de consecințe. Inventarea munților Kongo are legătură și cu

---

¹⁶ Despre “istoria” acestui lanț muntos a scris un articol-sinteză Emmanuel Terray, „Grandeur et décadance des montagnes de Kong” în *Cahiers d'études Africaines*, 101-102, 1986, pp. 241-249.

obsesiva încercare de a descoperi izvoarele Nilului. Mulți geografi vor fixa sursele principalelor fluvii despre care se știa că brăzdau Africa în acești munți și chiar îi vor „deplasa” către zonele occidentale sau orientale ale continentului, după cum se credea că ar curge Nilul sau Nigerul.

„Trecutul” acestei „fantome” trebuie căutat în textul lui Ptolemeu care, în secolul al II-lea î.Chr, afirma că izvoarele Nilului s-ar afla undeva în „Munții Lunii”, munți fixați în sudul Egiptului. Geografii arabi sunt cei care, atribuind aceeași sursă Nilului și Nigerului, schimbă locul munților din care fluviul ar izvorî fără a le atribui întotdeauna un loc precis pe hartă. Cel care a dat lanțului muntos „amplasamentul” pe care îl va ocupa câteva secole este Leon Africanul, călătorul arab ajuns la Roma, în 1517, unde papa Leon al X-lea reușește să-l convertească la creștinism. În lucrarea sa enumerând regatele sudaneze pe care le-a vizitat venind dinspre coastele occidentale și îndreptându-se către cele orientale, el precizează că regatul Mali ar fi străbătut de un lanț de munți, iar cetățile Gobir și Kano ar fi situate între munți foarte înalți. Despre același lanț de munți amintește și când se oprește spre a aduce câteva informații despre negustorii din Guangara:

„Les habitants sont très riches parce qu'ils vont avec leurs marchandises dans les pays éloignés et parce qu'ils sont, vers le sud, au voisinage du pays où l'on trouve de l'or en grande quantité... Les marchands de Guangara sont obligés, quand ils vont au pays de l'or, de traverser des montagnes élevées et scabreuses où ne peuvent passer les bêtes de somme”¹⁷

---

¹⁷ Leon l'Africain, *Description de l'Afrique*, Paris, 1956, p. 479.

Urmărind datele oferite de Leon Africanul ar fi trebuit ca pe harta Africii să fie desenat un important lanț muntos care să separe bazinul Nigerului de golful Guineei, ceea ce geografii secolelor XVI-XVII au și făcut. Poziția munților este cea indicată de călătorul arab pe harta redactată de Ortelius în 1570, pe cea a lui Ziletti din 1574 și pe cea a lui Mercator din 1607. Mărturia călătorului Mungo Park va fi menită a-i convinge, și pe cei mai puțin încrezători, de existența munților; de altfel el este cel ce îi va numi cu numele pe care îl vor păstra până la dispariția de pe hartă:

„Towards the south-east appeared some very distant mountains which I had formerly seen from an eminence near Marraboo, where the people informed me that these montains were situated in a large an powerful kingdom called Kong.”¹⁸

Până către sfârșitul secolului al XIX-lea, existența munților Kongo nu a fost contestată de nimeni. Mulți călători și oameni de știință se vor întrece în precizia cu care le vor fixa locul pe continentul african și în a oferi cât mai multe detalii despre zăcămintele aurifere. În 1844, un an după instalarea francezilor în Bassam, locotenentul Besson transmitea acasă că mari cantități de aur sunt exploatate din deja faimoșii munți. În 1881, *Revue maritime et coloniale* (revistă de prestigiu în lumea științifică și politică franceză) își informa cititorii că aurul din munții Kongo este deja comercializat pe coastele Africii. După 1880, mulți călători își vor justifica cererile pentru finanțarea expedițiilor lor în vestul Africii invocând importanța

---

¹⁸ Mungo Park, *Travels in the Interior Districts of Africa, Performed under the Direction and Patronage of the African Association in the Years 1795, 1796 and 1797*, London 1799, p. 240.

3. *Public Place – Private Spaces / Loc public – Spații private*

economică a descoperirii zăcămintelor aurifere provenind din acești munți. Legenda munților Kongo pare a se spulbera odată cu expediția din 1888 a locotenentului Binger. Și el plecase în această zonă a Africii Negre tot în căutarea aurului, nu numai că nu îl găsește, dar are surpriza să constate că și lanțul muntos despre care se spusese că l-ar ascunde era o fantasmă:

„A l’horizon, on n’aperçoit même pas une ride de collines : la chaîne des montagnes de Kong n’a jamais existé que dans l’imagination de quelques voyageurs mal renseignés.”¹⁹

Totuși, munții Kongo stârniseră atâta vreme imaginația europenilor încât nu puteau fi dați repede uitării. Manualul de istorie publicat în 1891 sub semnătura lui Marcel Dubois, profesor de geografie la Sorbona, mai păstrează în paginile sale povestea:

„Il y a quelques mois encore, on croyait généralement à l’existence d’une grande chaîne allant d’est en ouest, du Niger à l’Atlantique, et sur les cartes, les « monts de Kong » figuraient comme une grande barrière naturelle qui aurait isolé le Soudan des pays du golf de Guinée. Le voyage du capitaine Binger à travers ces contrées, restées jusqu’alors vierges de toute exploration, a réduit cette conception à néant. On sait maintenant que le pays de Kong – comme le soupçonnait Barth, le sagace explorateur du Soudan – est non pas un massif de montagnes, mais un pays de terrasses en moyenne peu élevées (la ville de Kong n’est qu’à environ 650 m d’altitude). Il y a çà et là des

---

¹⁹ Binger, *Du Niger au Golfe de Guinée par le Pays de Kong et le Mossi (1887-1889)*, Paris, 1892, p. 285.

montagnes... mais nulle part le pays ne présente l'aspect d'une chaîne."²⁰

4. Africa Neagră – pământ francez

Dacă la începutul secolului al XIX-lea reprezentarea spațiului african este construită mai ales din imagini menite să sublinieze diferențele prin raportare la spațiul european, după 1870 ele vor fi treptat abandonate pentru a fi create imagini prin care cele două spații s-ar putea apropia. Odată cu primele teritorii cucerite de Franța în Africa toate mediile informaționale vor transmite imaginea unei Africi salvată din barbarie și redată civilizației. În același timp, Franța este prezentată ca mult întărită din punct de vedere economic datorită importanțelor bogății provenite din noile posesiuni. Revistele publică în paginile lor mai ales fragmentele din jurnalele de călătorie unde sunt descrise bogățiile continentului exagerându-se asupra cantității și diversității lor. Nu lipsesc însă nici pasajele în care observatorii povestesc despre lenea și indolența băștinașilor, reporterilor revenindu-le misiunea de a demonstra cititorilor că acțiunea Franței în Africa ar fi pe deplin justificată. Gravurile reprezentând caravane comerciale care se îndreptau către Franța sau alte țări ce aveau colonii dincolo de Sahara sunt nelipsite din paginile revistelor făcând astfel textele mai concludente.

Nimic nu pare să-i oprească, de această dată, pe francezi să ajungă în Africa. Chiar deșertul Sahara, imaginat precum cea mai inospitalieră parte a lumii (poate doar Polul Nord și Polul Sud să se mai fi „bucurat” de o asemenea faimă) va fi prezentat ca un liant între cele două lumi aflate în contact.

---

²⁰ Marcel Dubois, *Afrique, Asie, Océanie* (avec la collaboration de C. Martin et H. Schirmer), Paris, C. Masson, 1891, p. 107.

Poveștile aproape incoerente ale celor ce se întorseseră fără să fi reușit să străbată deșertul despre chinurile la care fuseseră supuși pe timpul călătoriei din cauza lipsei de apă și a căldurii, dar mai ales despre nelimitatele întinderi de nisip care păreau imposibil de străbătut au fost date uitării. Redactorii revistelor aleg spre publicare fragmente din jurnalele de călătorie unde apare descris drumul caravelor încărcate cu aur, sare și fildeș, care în secolele XVI-XVII traversau deșertul fără să întâmpine dificultăți.

Deșertul Sahara nu numai că încetează a mai fi reprezentat ca o barieră de neînvins, dar chiar se imaginează proiecte de integrare a lui în noul sistem economic francez. Un articol publicat de revista *L'Illustration*, 11 ianuarie 1879, aduce în atenția cititorilor în formula simplă a unui dialog între un inginer proiectant și un cetățean bine informat, problema construirii unei căi ferate ce urma să lege Algerul cu Senegalul și Nigerul, bineînțeles peste Sahara, cu un preț de cost de 400 milioane de franci. Reporterul justifică alegerea subiectului argumentând că proiectul odată realizat ar putea deschide drumul Franței către întreaga Africă, iar continentului negru proiectul i-ar aduce un „un viitor fericit”, în care tot pământul său ar putea fi fertilizat, iar sclavia și barbaria nu ar mai fi decât triste amintiri. Harta continentului negru va fi repede „populată” și cu alte tronsoane de cale ferată. Suplimentul revistei *Le Tour du Monde* din 1898 publică un articol despre beneficiile economice ale construirii de căi ferate, textul fiind însoțit de o hartă a dispozițiilor liniilor în Congo, Coasta de Fildeș, Uganda și Africa Orientală.

Începând din 1886, prin articolele din presa franceză, se transmite alături de imaginea Franței, mare putere politică, economică și militară, cea a unei Africi ospitaliere care își așteptă cuceritorii datorită cărora drumul către civilizație îi

va fi deschis. Publicul francez era obișnuit cu imaginea, preluată din relatările de călătorie, a satelor din Africa, mizerabile așezări unde oameni și animale trăiau laolaltă. Peste această reprezentare se va suprapune cea a spațiului transformat foarte repede după cucerirea franceză. În numărul din 23 ianuarie 1886 revista *l'Illustration* prezintă cititorilor săi posesiunile Franței în Congo. Imaginea care însoțește textul este realizată pe două niveluri; unul înfățișază modul de locuire tradițional și celălalt o factorie franceză. Imaginea urbană seamănă cu o serie de prototipuri preexistente, accesibile cititorului din descrierile anterioare. Structura stradală este riguros trasată, traseele regulate urmărind axele cardinale, planul de ansamblu pătrat, locuințele înalte chiar dacă materialele rămân paupere. Ordinea perfectă atât de iubită de francezi domină spațiul reorganizat și civilizat.

Un loc din Senegal, Cassamance, a cărui transformare trebuia urmărită cu mândrie patriotică de oamenii politici, savanții sau cetățenii obișnuiți, este prezentat în paginile buletinului Societății de Geografie din Paris ca model pentru ce înțelegea Franța că trebuie să fie posesiunile sale. Orașul construit într-un spațiu exotic, inundat de verdeață, unde singurele zgomote erau cântecele păsărilor, pare a îmbina câte ceva din ideile vehiculate în teoriile urbane și utopice ale acelor ani. Misiunea catolică, spitalul, școala, poșta par a se insera perfect în mediul african.²¹

Fiecare secol și-a inventat propria Africă, totuși anumite imagini le regăsim indiferent de timp, spațiu sau de statutul celor care le creează, ceea ce diferențiază este felul în care ele se compun. Antichitatea este în bună măsură responsabilă

---

²¹ *Bulletin de la Société de Géographie de Paris*, 6 septembrie 1890.

de „fabricarea” multora dintre imaginile care vor deveni imagini-stereotip. Africa, locul de dincolo de marginile lumii cunoscute, pământul neprimitor datorită unui climat torid, monștrilor și ființelor bizare, jumătate oameni, jumătate animale, care îl populau, este creația ei. Evul Mediu va întreține aceste fantasma și chiar va îmbogăți reprezentarea cu alte imagini, nu mai puțin defavorabile. Din cauza culorii negre a locuitorilor săi, continentul va fi imaginat drept locul forțelor răului, Iadul coborât pe pământ. Filosofii Luminilor au păstrat imaginea pământului neprimitor locuit de ființe radical diferite, dar nu inferioare, ci doar imperfecte și astfel perfectibile. În epoca Luminilor a fost inclusă în reprezentarea africanului și imaginea *bunului sălbatic*, imagine care se conturase încă din secolul al XVI-lea în contactul europenilor cu indigenii din America. Pe parcursul veacului al XIX-lea, călătorii, dar și oamenii de știință, redactorii revistelor și scriitorii construiesc reprezentări ale spațiului african în care se amestecă imagini foarte diferite, unele rezultat al contactelor sporadice în veacurile anterioare, altele produse ale închipuirii într-un timp în care Africa Neagră era aproape în întregime necunoscută. Lor li se adaugă imaginile născute din contactul cu alte spații geografice (America spre exemplu) și transpuse Africii sud-sahariene și imagini născute în condițiile propagandei împotriva sclavajului, mișcării umanitare dezvoltată concomitent, colonizării și rasismului pseudo-științific ce a însoțit-o. Structurarea reprezentării spațiului Africii Negre ca spațiu al Alterității radicale se face pe arhetipuri corespunzând obsesiilor dintotdeauna, dar combinate în maniere diferite și nuanțate, ceea ce schimbă însă nesemnificativ determinantele profunde.

RÉSUMÉ

Lorsque l'Autre n'existe pas, il faut l'inventer ; lorsque la réalité ne correspond pas à sa représentation, à son modèle ou aux intentions formulées à son propos, l'imaginaire la complète ou la remplace. Le cas de l'Afrique Noire est relevant à cet égard. Comme le continent s'est dévoilé graduellement aux Européens, ceux-ci se sont trouvés autorisés à s'imaginer que les modes de vie y étaient des plus divers. L'imaginaire est dans ce cas fabulation, car si le topos qu'il édifie n'est pas toujours parallèle au réel, il en est au moins déconnecté. Dans l'espace inconnu de l'Afrique, l'Europe a projeté ses peurs, mais également ses rêves de perfection et de richesse ; elle n'a pas fini d'exercer son imagination même après que le continent noir a été traversé en toutes directions.

Au cours du XIXe siècle, l'Afrique Noire cesse d'être représentée comme un tout entier. Des fragments territoriaux gagnent dans l'imaginaire français (européen) des contours précis. Les Noirs qui habitent les parties de l'Afrique sont représentés comme étant différents. Bien construits physiquement ou très laids, respectant les normes de morale ou les empiétant d'une manière flagrante, croyant en un Dieu chrétien ou restant païens, les Noirs occupent des places différentes dans un « système » de l'Autre. Plusieurs types d'images se mélangent dans les représentations de l'Afrique Noire : a) héritées des contacts sporadiques avec l'Afrique pendant les siècles antérieurs ; b) élaborées en Europe sans être fondées sur l'observation directe, à une époque où l'Afrique Noire était infiniment peu connue ; c) issues du contact avec d'autres territoires (l'Amérique est le meilleur exemple) et appliquées aux régions se trouvant au sud du

Sahara ; d) formées dans les conditions de la propagande contre l'esclavage (du mouvement humanitaire se développant parallèlement), de la colonisation et du racisme pseudo-scientifique qui l'a accompagnée.

D'un certain point de vue, on peut argumenter l'intégration de la *représentation géographique* de l'Afrique Noire, au commencement du XIXe siècle, dans le thème de la *terra incognita* ; les qualités principales de ce type de topos sont définies par l'altérité spectaculaire. Le continent se présentait aux Européens friands d'aventure et de savoir, pendant les premières années du siècle, comme l'espace de toutes les possibilités. La beauté et l'attraction de l'Afrique disparaissent lorsque les Européens choisissent d'explorer le continent. « Belle » de loin, « horrible » de près, l'Afrique effraie les Blancs. Le thème des « illusions perdues » est présent dans les journaux de voyage vers la moitié du siècle ; d'ici, il passe en littérature, dans les articles de presse et dans les ouvrages scientifiques également. La *monstruosité* et la *beauté paradisiaque* sont les attributs en fonction desquels est construite dans le mental collectif la représentation d'un monde tant d'années inconnu.

Ce sont les voyageurs qui, en insistant sur les obstacles géographiques à l'exploration, donnent de la « consistance » à l'image de l'Afrique comme. Enfer terrestre. Ils sont unanimes à invoquer l'absence d'eau à boire et de nourriture, les chaleurs accablantes et les pluies sans fin, le sable fin et glissant qui empêche l'avance, les bêtes sauvages. Des pages entières décrivent le macabre spectacle des fauves tuant les humains. C'est le climat qui effraie le plus, et en égale mesure, les Européens qui osent s'aventurer en Afrique et ceux qui y rêvent. Sans pouvoir oublier le grand nombre de personnes ayant laissé leur vie sur le continent noir, les voyageurs épuisés par leurs souffrances, consolidés dans leurs opinions par les recherches

scientifiques, affirment avec sûreté que les Blancs ne s'y accommoderont jamais.

De la Divinité, l'Afrique Noire connaît non seulement la malédiction, mais aussi la *bénédiction*. La légende de la richesse du continent a été développée vers le milieu du XVIIIe siècle par les administrateurs et trafiquants d'esclaves, qui voulaient attirer l'attention de leurs pays sur les bénéfices qui auraient résulté de la conquête des régions au sud du Sahara ou de leur intégration dans les structures économiques. Elle est cependant beaucoup plus ancienne, ultérieure à la découverte de l'Amérique : l'Europe aimait rêver que l'Afrique inconnue cachait au moins autant d'or que le Nouveau Monde, or que les bruits avaient fait remplir les trésors espagnols et portugais. Parmi les ressources que, pendant le Moyen Age, les Européens attribuaient à l'Afrique et à l'Éthiopie, l'or était mentionné le plus souvent. L'image de l'Afrique cachant des gisements aurifères réapparaît au XIXe siècle ; l'argument le plus fréquent était que le précieux métal avait été utilisé comme moyen d'échange avec le monde méditerranéen à des époques révolues (mais jamais précisées).

Le paradigme le plus facile à invoquer lorsqu'il faut définir les traits caractéristiques de l'Afrique Noire bénie par Dieu est **Eldorado**, et non pas l'**Eden**. Si l'Eden suppose l'excellence de toutes les valeurs, Eldorado reste un topos fabuleux que ses habitants ne méritent pas. La géographie de l'Eldorado est parfaite, peut-être même un témoignage vierge de la Genèse. Les images de la terre bénie par Dieu et de la terre maudite s'entremêlent dans la représentation de la partie centrale de l'Afrique Noire, longtemps quasi inaccessible aux explorateurs.

La présence des images contradictoires dans tous les types de discours au cours du XIXe siècle doit être expliquée par la persistance de stéréotypes qui trouvent leur origine dans les

3. Public Place – Private Spaces / Loc public – Spații private

premiers contacts, sporadiques, limités aux côtes occidentales, entre Européens et Africains. Il ne faut pas ignorer que l'espace africain a été construit longtemps avant qu'il fût en effet connu, ne serait-ce que partiellement ; les images négatives ont constitué l'essence des représentations. L'Antiquité, par exemple, est en bonne mesure responsable de la « fabrication » de nombreuses images parmi celles qui allaient devenir des stéréotypes.